

to, niewątpliwie, ciekawa i wartościowa, starannie przygotowana pomoc dydaktyczna, warta polecenia nie tylko dla studentów roszoznawstwa, studentów filologii rosyjskiej i słuchaczy innych kierunków filologicznych, ale także dla „zwykłych” czytelników, których po prostu interesuje najnowsza literatura rosyjska.

*Ewa Pańkowska
Białystok*

DOI 10.15290/sw.2020.20.29

Monika Famielec, *Урбанонимы города Бреста XX века (Urbanonimy Brześćcia w XX wieku)*, Wydawnictwo UKW, Bydgoszcz 2018, ss. 292.

Przedmiotem oceny jest monografia *Урбанонимы города Бреста XX века* (napisana po rosyjsku, jak wskazuje tytuł). Już na wstępie należy podkreślić, że podjęcie badań z zakresu urbanonimii jest cenną inicjatywą, ponieważ ta dziedzina onomastyki ze względu na wiele obiektywnych trudności, głównie związanych z gromadzeniem materiału badawczego, uciążliwą i czasochłonną ekscerpcją źródeł, nie może poszczycić się bogatym dorobkiem. Tym niemniej powstaje coraz więcej monografii poświęconych urbanonimii miast, zarówno polskich, jak też ukraińskich i białoruskich.

Jako wybitną badaczkę polskiego nazewnictwa miejskiego na pierwszym miejscu należy wymienić Kwirynę Handke, która m.in. jest autorką znakomitej rozprawy teoretycznej z zakresu nazewnictwa miejskiego oraz monografii poświęconej urbanonimom Warszawy¹. Kilka dużych polskich miast doczekało się opracowania warstwy onimicznej, m.in. Szczecin, Kielce, Poznań, Łódź, Rzeszów². Z kolei Marcin Kojder i Marek Olejnik zajmują się zmianami, jakie zachodziły w urbanonimii ukraińskich miast³. Autorka ocenianej monografii, dotyczącej urbanonimii Brześćcia, Monika Famielec, kilka swoich wcześniejszych prac również poświęciła nazewnictwu tego miasta⁴.

¹ K. Handke, *Dzieje Warszawy nazwami pisane*, Warszawa 2011.

² A. Belcherowska, T. Białecki, *Toponimia miasta Szczecina*, Szczecin 1987; D. Koperowska, *Historia i współczesność w nazewnictwie*, Kielce 2001; Z. Zagórski (red.), *Nazewnictwo geograficzne Poznania*, Poznań 2008; D. Bienkowska, E. Umińska-Tytoń, *Nazewnictwo miejskie Łodzi*, Łódź 2013; A. Myszka, *Urbanonimia Rzeszowa. Językowo-kulturowy obraz miasta*, Rzeszów 2016.

³ M. Kojder, M. Olejnik, *Wpływ zmian politycznych na nazewnictwo miejskie na Ukrainie*, „Slavica: Annales Instituti Slavicis Universitatis Debreceniensis”, XLV (2016), s. 56–62.

⁴ M. Famielec, H. Duszyński, *Главные тенденции в развитии урбанонимии Бреста и Гродно – сопоставительное описание*, „Białorusienistyka Białostocka”, t. 2 (2010), s. 179–188; M. Famielec, *Урбанонимная система межвоенного Бреста-над-Бугом*, „Studia Wschodniosłowiańskie”, t. 16 (2016), s. 193–205.

Brześć to miasto polsko-białoruskiego pogranicza: etnicznego i kulturowego, ale także politycznego, bowiem niejednokrotnie doświadczało zmiany przynależności państwowej. Nazewnictwo tego obszaru, w tym także urbanonimy, kształtowało się pod wpływem kilku języków słowiańskich (polski, białoruski, rosyjski). Niemalą rolę odegrały także czynniki pozajęzykowe: społeczno-polityczne, ekonomiczne i kulturowe. W nazewnictwie miejskim Brześcia znalazły odzwierciedlenie barwne dzieje tej aglomeracji, które Autorka monografii starała się ujawnić poprzez wnikliwą analizę blisko 1300 urbanonimów wyekscerpowanych z licznych źródeł.

Struktura pracy jest przejrzysta i przemyślana. Monografia składa się z wprowadzenia, siedmiu rozdziałów, zakończenia, spisu wykorzystanej literatury, w tym prac leksykograficznych, wykazu skrótów źródeł oraz indeksu analizowanych urbanonimów.

W części wstępnej Autorka określa przedmiot i cel badań, uzasadnia wybór tematu i obiektu badań, przedstawia metodologię badań, opisuje stan badań nad urbanonimią południowo-, wschodnio-, i zachodniosłowiańską, omawia miejsce urbanonimii w onomastyce. Ponadto charakteryzuje strukturę rozprawy.

W rozdziale pierwszym, zatytułowanym *Город Брест и города современной Беларуси. Исторический очерк*, zaprezentowana została historia powstania miasta oraz kształtowanie się jego systemu urbanistycznego. Brześć został przedstawiony na tle rozwoju innych miast na terytorium współczesnej Białorusi od IX do XIX wieku. Miasto o bogatej przeszłości od roku 1991 znajdowało się już w granicach Republiki Białoruskiej, jednakże w nazewnictwie miejskim zachowały się informacje o dawnej przynależności państwowej. Brześć znajdował się w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego, o czym świadczy m.in. *ulica Chodkiewicza*, ale też Polski, co jest widoczne w placeonimach takich jak: *ulica Dąbrowskiego*, *ulica Hallera*, *ulica Mickiewicza*, w Związku Radzieckim, na co wskazuje obecność *ulicy Lenina*. Białoruś do roku 2019 nie przeprowadziła dekomunizacji, a w całym kraju znajduje się ponad 870 ulic upamiętniających wodza Rewolucji Październikowej – Lenina. Historyczne wpływy są widoczne w zróżnicowanym systemie urbanonimicznym miasta, który Autorka pokazała w sposób uporządkowany i systematyczny.

W poszczególnych rozdziałach przedstawiono analizę semantyczną i strukturalną urbanonimii XX-wiecznego Brześcia. W pracy przyjęto periodyzację, która ukazuje kolejne przemiany historyczne, a co za tym idzie, ewolucję w zakresie urbanonimii miasta nad Bugiem. Autorka przedstawia kolejno: historię miasta w omawianym okresie, słownik zawierający ówczesne nazwy ulic i placów łącznie z wariantami graficznymi w różnych językach, źródło i datę pojawienia się analizowanego urbanonimu oraz jego motywację semantyczną, o ile można było ją ustalić.

Rozdział drugi pt. *Город Брест-Литовск (1900–1919 гг.)* zawiera analizę semantyczną i strukturalną 53 urbanonimów funkcjonujących w mieście od początku XX wieku do 1919 roku. Mają one w głównej mierze wartość realnoznaczeniową odnoszącą się do obiektów w mieście lub do nich prowadzących, np. *Театральная*, *Школьная*.

Rozdział trzeci, zatytułowany *Город Брест-над-Бугом (1919–1939 гг.)* uwzględnia okres przynależności do II Rzeczypospolitej. Sytuacja polityczna wpłynęła na nowo powstałe nazwy ulic, nawiązujące do polskiej historii i kultury. W tym rozdziale zgodnie z przyjętą periodyzacją oraz strukturą pracy analizie poddano

238 polskojęzycznych onimów. Zasadniczo pokrywają się one z ówczesnymi urbanonimami, które notowano w innych polskich miastach i z tego powodu są war- te przywołania. Autorka wykazała, że istniały wówczas nazwy, które można po- grupować według następujących typów semantycznych, takich jak: odnoszące się do obiektów znajdujących się w mieście, m.in. kultowe: *ulica Bracka, Piotrkow- ska-Mięsna, Soborna*; edukacyjnych, sportowych i leczniczych: *ulica Gimnazjalna, Sportowa, Szpitalna czy Teatralna*; o charakterze przemysłowym: *ulica Browarna, Tatraczna, Szlachtuzowa*; związanych ze służbami miejskimi: *ulica Dworcowa, Lotni- cza, Plac Ratuszowy, Wojewódzka, ulica Prezydialna*; wyznaczających miejsca han- dlowe: *ulica Bazarna, ulica Hale Targowe, ulica Mięsna, ulica Nowe – Hale*, jak też inne typy obiektów, np. *ulica Spółdzielcza*.

W tej grupie znalazły się również plateonimy odnoszące się do ukształtowa- nia terenu i jego położenia naturalnego, np. *ulica Brzegowa, Łąkowa, Nadbrzeźna, Polna*, lub położenia względem obiektów miejskich: *ulica Dojazd, ulica Graniczna, Koszarowa, Zacementarna, Nadkolejowa* oraz nominacje związane z toponimami: *Białostocka, Grajewska, Żytomierska*. Ciekawe są również przykłady hodonimów typu: *Zaulek Bracki, Zaulek Mięsny, Zaulek Soborny, Zaulek Szlachtuzowy*. W tym okresie pojawiają się już masowo onimy związane z postaciami ważnymi dla kul- tury i historii polskiej, np. *ulica Stefana Batorego, Jana III Sobieskiego, K. Puła- skiego, I. Mościckiego, A. Mickiewicza, E. Orzeszkowej*. Występują również nazwy ulic określające różne emocje, takie jak: *Zgodna, Smutna, Jedność, Miła, Wolna*. W większości urbanonimy zachowują wówczas swoją wartość realnoznaczeniową, która ułatwia mieszkańcom orientację w przestrzeni.

W rozdziale czwartym, zatytułowanym *Город Брест (1939–1941 гг.)*, Au- torka pokazała wręcz rewolucyjne zmiany w zasobie plateonimów, które wynikały z przynależności Brześcia w omawianym okresie do BSRR. Polskie nazwy ustąpiły miejsca nazwom sowieckim. Nastąpiła ideologizacja w naznaczaniu przestrzeni oni- micznej Brześcia w latach 1939–1941, a co za tym idzie, unikanie informacji o doko- naniach narodu białoruskiego. O rewolucyjnych zmianach nazw ulic zadecydowały w tamtym czasie względy propagandowe. Pojawiły się nazwy, które wyrażały po- trzebę upamiętnienia postaci związanych z ideologią marksistowską i leninowską. W przestrzeni urbanonimicznej Brześcia zawisły tabliczki z nazwami ulic ku czci m.in. Lenina, Marksa, Kirowa, Swierdłowa, Róży Luksemburg. Pojawiły się nazwy ulic odwołujące się do wydarzeń oraz organizacji propagujących ideologię komu- nistyczną, takie jak: *17 Września, Komsomolska, Sowiecka, MOPR-u, Moprowska, Socjalistyczna*; upamiętniające pisarzy i poetów sowieckich i rosyjskich, takich jak: Majakowski, Ostrowski, Puszkina, Czechow, Lermontow. Możemy mówić o pierwszej w historii miasta przewadze typów nazw konwencjonalnych o charakterze propa- gandowym.

Kolejny okres w historii miasta i jego urbanonimii został zdeterminowany przez okupację niemiecką. Mówi o tym rozdział piąty *Город Брест (1941–1944 гг.)* po- święcony krótkotrwałej germanizacji w zakresie urbanonimii. Znotowano wów- czas 296 nominacji, a dla przykładu *ulica Białostocka* została przemianowana na *Bialostockastrasse*, a *Bronzowa* na *Bronsowastrasse*. Jak wykazuje Autorka, jed- nym z pierwszych działań niemieckiego okupanta była likwidacja nominacji odno- szących się do sowieckich realiów. Jednak również nazwy związane z polską kulturą

i historią zostały zamienione na nazwy o cechach neutralnych i tak np. *Zamoyskiego* przemianowano na *Terespöler Strasse*, ulicę *Traugutta* na *Sonnenstrasse*, *Kulińskie-go* na *Neue Strasse*.

W rozdziale szóstym, *Гопод Брест (1944–1991 гг.)*, ukazane zostały zmiany związane z kulturą i historią Białorusi, gdyż miasto ponownie weszło w skład BSRR. W okresie powojennym w urbanonimii Brześcia pojawiły się nazwy nawiązujące do rodzimej kultury i historii, jak też wyzwoliciele miasta.

Rozdział szósty, ukazujący najdłuższy z prezentowanych okresów w historii Brześcia w XX wieku, stanowi zasadniczy trzon pracy. Powojenny urbanonikon Brześcia, który tworzy 366 nominacji, wypełnił się pamięcią o bohaterach brzeskiej historii, jej siły i wytrwałości. Po raz pierwszy patronami ulic zostali białoruscy pisarze, twórcy współczesnej białoruskiej literatury i białoruskiego języka literackiego – Janka Kupała i Jakub Kołas oraz Franciszek Skaryna – prekursor wschodniosłowiańskiego drukarstwa i białoruskiego piśmiennictwa, artysta, lekarz i przedsiębiorca.

Rozdział siódmy pt. *Гопод Брест (1991–2000 гг.)*, prezentuje urbanonimie Brześcia, należącego już do suwerennego państwa, czyli Republiki Białorusi. Wówczas język białoruski zyskał na sile i znaczeniu, był aktywnie promowany również w urbanonimii, która stanowi swoisty repertuar środków nacechowanych ideologicznie. Analizie semantycznej i strukturalnej poddano 428 onimów, zarówno rosyjsko-, jak i białoruskojęzycznych, gdyż oba te języki były wówczas używane w nazewnictwie miejskim Brześcia, zgodnie z wynikami referendum, które odbyło się w roku 1995. Obu językom przyznano status języków urzędowych. W związku z tym pojawiły się również wspomnienia o rosyjskich bohaterach, na równi z białoruskimi postaciami, zarówno pisarzami, działaczami, uczonymi, jak też dyplomatami. Niemniej jednak aż 182 nazwy odnoszą się do obiektów związanych z topografią miasta, placówkami kultury i innymi instytucjami.

W zakończeniu zawarte zostały szczegółowe wnioski wynikające z przeprowadzonej analizy materiału onomastycznego, kartograficznego oraz wykorzystanych przez Autorkę źródeł historycznych. Urbanonimia Brześcia jest analizowana w perspektywie historycznej, co pokazuje, że wcześniej nazwy były związane z topografią Brześcia, a dziś coraz częściej ze znanymi postaciami historycznymi.

Monografia „Urbanonimy Brześcia w XX wieku” to wszechstronne opracowanie nazewnictwa miasta na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim, również w kontekście pozajęzykowym, na tle czynników historycznych, kulturowych i społecznych. W swojej rozprawie Autorka ukazuje ewolucję nazewnictwa Brześcia na przestrzeni ostatniego stulecia wykorzystując w tym celu nowe techniki metodologiczne. Wartościowe w świetle badań nad urbanonimią miasta o tak burzliwej historii byłoby ukazanie urbanonimów nieoficjalnych, które pozwalają ukazać społeczny odbiór dynamicznych zmian politycznych i ustrojowych. Szerszy kontekst historyczny pozwoliłby również na ukazanie procesów nazewnictwa, które zachodziły w Brześciu. Dzięki szerokiemu ujęciu opisu urbanonimii, jako barometru przemian ustrojowych, monografia może zainteresować nie tylko onomastów, ale też socjologów, historyków, politologów i kulturoznawców.